

A sociological critique of the novel "Paeiz Fasle Akhare Sal Ast" using the developmental structuralist critical approach

Mahbod Fazeli¹

Received: 3/2/2021

Accepted: 15/5/2021

Abstract

In this paper, the novel "Paeiz Fasle Akhare Sal Ast" by Nasim Marashi is analyzed by using Lucien Goldmann's developmental structuralist approach. One of the approaches of criticizing the literary works is the developmental structuralist approach in which the dialectical relations of the literary work's structure and the social structure that the work has been developed within it are analyzed; Therefore, the approach, structure and content of the literary work, writer's mentality and the worldview of a class that the writer represents and its relation to the structure of the society in which the work has been developed are analyzed. The main question of this study is whether there is a structural equivalence and dialectical relationship between the structure of the Marashi's novel and the objective structure of society during its development? This article has been based on the explanation of these mutual relations and the findings of the study have shown that according to the theory of Goldmann, Marashi has succeeded in creating a work in which there is a stability equivalence, and this structural equivalence along with the dialectical relations of the related discursive components have turned his novel into an original work.

Keywords: *sociological critique, developmental structuralist, Lucien Goldmann, Nasim Marashi, novel "Paeiz Fasle Akhare Sal Ast"*

¹ Assistant Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature, AlZahra University, Tehran, Iran. ma.fazeli@alzahra.ac.ir

Extended Abstract

1. Introduction

In this article, the novel "Paeiz Fasle Akhare Sal Ast" is analyzed from a historical and sociological perspective and within the framework of Lucien Goldman's developmental structuralist paradigms. The issue of developmental structuralist is very noteworthy as a context for the study and re-creation of literary works. "The author of the novel is a reporter of the society's real classes. Hence, the structure of the novel is linked to the structure of society; That is, there is a structural similarity between the novel and social reality" (Taslimi, 2009: 175).

Sociology of literature in the twentieth century was entered a new phase based on the ideas and works of George Lukacs, the Hungarian philosopher and critic (1971_1885). Based on the experience of the First World War, he constructed and dealt with literary and social developments, the literary structure, and a stage of a historical-philosophical dialectic, and combined them into a whole, until he came to the conclusion that each stage of social history is associated with a great literary form in which the soul is in perfect harmony with the world and the mind is in perfect harmony with the outness (Yves Tadié, 1998: 99).

"Paeiz Fasle Akhare Sal Ast" tells the parallel stories of three young girls and the events of summer and autumn of a year; Excerpts from the lives of three girls in their 30s. Three girls as Roja, Leila and Shabaneh, whose lives have been intertwined with the university days. The novel has two sections entitled "Tabestan" and "Paeiz", each of which includes three chapters and each chapter is narrated from the perspective of one of the characters in the novel.

2. Literature Review

So far, there has been no criticism of the sociology or developmental structuralism on the novel "Paeiz Fasle Akhare Sal Ast". In Iran, the background of this sort of criticism, in the manner of Lukacs and Goldman, has been named after Jamshid Mesbahipour Iranian and Mohammad Ja'far Pouyandeh. Mesbahipour in the book entitled "Social Realities and the World of Story" has analyzed six works by three authors entitled "Ziba" by Mohammad Hejazi, "Boof e Koor" and "Haji Agha" by Sadegh Hedayat, "Gharbzadegi", "Modir Madreseh" and "Nefrin Zamin" by Al-Ahmad by adapting the modern sociological theories on contemporary Persian literary works.

3. Methodology

Study of the developmental structuralism of a literary work is done at two levels; perception; That is, understanding the rational process of internal relations and description; That is, the external conditions in which the work has been formed, and there is a dialectical relationship between these two levels (Goldman, 1998: 215). In Goldman's thought, generality is important as a methodological topic and it is analyzed as a continuous process in two levels of perception and description. Ershad says:

There is a stability equivalence between the totality of a work and the totality of social conditions in which the work develops, and the task of the researcher how criticizing a work is discovering and analyzing this equivalence for methodizing the implications of the work (Ershad, 2012: 319).

"The structural whole of the work is significant throughout the history," says Goldman. He believes that "the positivity or scientific nature of sociology depends on its historical nature" (Ershad, 2012: 301). In other words, each literary is related to its historical period and has been formed under the influence of historical criteria governing the society. This novel has been written in the late 80s. The mind of the author and the atmosphere of the story have been under the influence of the occurrence of various events in those days.

Another important topic for Goldman is the equivalence between the whole structure of a literary work and the totality of the social conditions in which the literary work has been written. Discovering the equivalence between the structure of society and the structure of the work's world is one of the important topics in the sociological study of the novel; Because the result of this study is a way to understand the socio-historical conditions of the work. In the novel in question, the mental turmoil of the novel's characters and their successive retrospectives are not unrelated to the convulsive society of 2009.

One of the important topics is the position of women in the present novel. In this work, we face with women who are very close to the real people of the society, like an image of a generation's common dreams that is one of the unique features of this novel. The characters in this novel represent a generation, which refers to the author own self; Girls who do not want to live like their mothers and cannot be like their daughters.

Origin of the developmental structuralist is this hypothesis that every human behavior is an attempt for giving a meaningful response to a particular situation and thus, tends to change the world that this change

upsets the old balance and gravitates to establish a new balance that it will be left behind later. In this way, human realities are represented as two-dimensional processes; the deconstructing the old structures and structuring the new wholes that are able to create balances, which can meet the new needs of the social groups that nurture those needs (Goldman, 1998: 317). In this novel, following this law, Marashi has depicted particular characters and events. In the world of his story, de-stereotyping is remarkable. Women in Marashi's story are not celestial women, but they are not passive women in similar stories of these days. Leila who loves her husband, does not go along with him, as usual, in the role of a loving and devoted woman. Although, at the end of the story, the skepticism, as the dominant atmosphere of the novel, has caused her to hesitate during a particular period of time, but she has assayed going so secretly as if she had no purpose other than assaying. Roja works and strives to achieve her goal, which is to study abroad, and on her way, unlike ever before, she again ignores the role of devoted girls, and struggles with her inner desire to stay and protect her mother and does not see the emotional attachments as an obstacle to achieving her goal. Even, Shabaneh's mother is not an ideal and heavenly mother; she is not a devoted, forgiving and compassionate mother of sweet stories. She cannot stand her handicapped son and alienates him from herself. The women in Marashi's story are real, de-stereotype and believable women. By presenting a new plot of the women of her class, Marashi seeks to free women from the atmosphere of repetition, fears and attachments, and to accompany them in achieving discretionary power, courage to express their opinions and true expression of their feelings. In fact, she wants to give an answer to the audience in the direction of the existing balance and the ideal improvement of the future by deconstructing the past and the present, at least in the world of thoughts" (Ershad, 2012: 335).

The next topic and in fact, the most important discourse of this novel is "migration". The author's mind is entirely focused on this subject. Marashi has dealt closely with the issue of immigration. She received admission and scholarship to continue studying music in France, which is her first and last choose in her whole life, but her application for a visa was denied and she was unable to travel. However, the author's mind is so influenced by the migration that it seems as if she has forgotten that autumn is not the last season of the year in the solar calendar. The cover of the book, with a view of the Eiffel Tower and the title "Paeiz Fasle Akhare Sal Ast", all indicate that the author's mind

is entirely focused on the migration, and for this reason, the migration has become the dominant topic of the novel.

Another symbolization of Marashi's story is thirties and the celibacy of the three main characters of the novel. Marashi, who is the agent of the educated girls' class of the late 2010s, has shown this structural equivalence between the literary work and the community at the time of its creation through fictional characters which are real. Among all the themes that Marashi has dealt with in her novel, the theme of loneliness acts as a linkage and connects the issues raised in the novel. It can be said that three narrators, each face with their loneliness somehow and try to escape it in their own way. The word loneliness is frequently applied in the novel. Repetition of this word more than 45 times in the story shows that loneliness, as one of the problems of the modern world, has been able to maintain its equivalence with the structure of the work.

4. Results

In this study, the structural pattern of the novel has been compared with the social structure of Iran by describing and defining the real world (Iran) in a specific period of history (late 2010s) and mentioning some of the prominent issues of that time and also, expressing the relationship and reflection of those issues in the novel. A comparison of the structural pattern of the novel "Paeiz Fasle Akhare Sal Ast" and the objective conditions of society at the time of its creation shows that there is a high degree of structural equivalence between the meaningful construction of this literary work and the socio-economic structure of society at the time of its creation, which coincides with the socio-political events of 2009. In this novel, Marashi represents the educated and modern women in Iran. Women who struggle with what they are and what they want to be. Marashi has managed to distance herself from the stereotypical views by creating particular female characters. In his story, we do not encounter entirely white or entirely black characters; Rather, an image of real women in society has been shown.

In this novel, the author has not directly described the social environment, rather, she has shown a reflection of social class and has reflected the atmosphere of society in the mirror of the story by describing a short section of the three characters' lives.

The traces of the author, who is a member of the same group she represents, are evident in the novel, which this makes the novel a realistic work and shows the author's awareness of what she has created.

References

1. Arshad, F. (2012). *Exploration in the Sociology of Literature*. Tehran, Agah Publications.
2. Goldman, L. (1997). *Society, culture and literature*. Selected and translated by Mohammad Ja'far Pouyandeh, Tehran, Cheshmeh Publications.
3. Goldman, L. (1998). *An introduction to the sociology of literature*. Translated by Mohammad Ja'far Pouyandeh, Tehran, Cheshmeh Publications.
4. Ludwig, Sh. L. (1992). *Sociology of literary taste*. Translated by Fereydoun Badrahai, Tehran, Toos Publications.
5. Marashi, N. (2014). *Paeiz fasle akhare sal ast* (1st ed.). Tehran, Cheshmeh Publications.
6. Mesbahipour Iranian, J. (1980). *Social reality and fictional world*. Tehran, Amirkabir Publications.
7. Mirsadeghi, J., Mirsadeghi, M. (1998). *Dictionary of the art of fiction*. Tehran, Mahnaz Publications.
8. Taslimi, A. (2009). *Literary criticism (Theories and their application in Persian literature)*. Tehran, Akhtar Publications.
9. Zarafa, M. (2007). *Sociology of Fiction: Novel and Social Reality*. Translated by Nasrin Parvini, Tehran, Sokhan Publications.
10. Shamisa, S. (2007). *The journey of lyric in Persian poetry*. Tehran, Ferdows Publications.
11. Schucking, L. L. (1994). *Sociology of Literary Taste*. Translated by Fereydoun Badrahai, Tehran, Toos Publications.
12. Kowsari, M. (2000). *Reflections on the Sociology of Literature* (1st ed.). Tehran, Markaze bazshenasiyeh Islam va Iran.
13. Kahnmouipour, Zh. (2010). *Sociological critique and Lucien Goldman*. Tehran, Elmi va farhangi Publications.
14. Goldman, L. (1992). *Sociology of Literature: Defending the Sociology of the Novel*. Translated by Mohammad Ja'far Pouyandeh, Tehran, Hoosh va ebtakar Publications.
15. Yves Tadié, J. (1998). *Sociological literature and founders*. Selected and translated by Mohammad Ja'far Pooyandeh, Tehran, Cheshmeh Publications.
17. www.farheekhtegan.ir date: 1395/04/15
18. www.hamseda.ir date: 1395/04/15
19. www.khabaronline.ir date: 1395/04/15
20. www.mehrkhane.com date: 1395/04/15
21. www.nojavanha.com date: 1395/04/15
22. <http://fararu.com> date: 1395/04/15
23. <http://kalame.com> date: 1395/04/15

نقد جامعه‌شناسی رمان «پاییز فصل آخر سال است» با رویکرد ساختارگرایی تکوینی

دکتر مه‌بود فاضلی *

دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۱۱/۱۵ پذیرش مقاله: ۱۴۰۰/۲/۲۵

چکیده

در این نوشتار، رمان «پاییز فصل آخر سال است»، نوشته نسیم مرعشی با رویکرد ساختارگرایی تکوینی لوسین گلدمن بررسی می‌شود. روش گلدمن در این رویکرد، بررسی ساختار اثر و علت پدید آمدن این ساختارها بر اساس شرایط تاریخی است. این نقد در دو مرحله انجام می‌شود: در مرحله اول با عنوان دریافت به بررسی ساختار اثر می‌پردازد و مرحله دوم با نام تشریح، ساختارهای سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی اثر در پیوند با جامعه بررسی می‌شود. این پژوهش با روش توصیفی تحلیلی به این پرسش پاسخ می‌دهد که چه پیوندی بین ساختارهای رمان مورد بررسی با ساختارهای سیاسی، اجتماعی و اقتصادی جامعه وجود دارد و چگونه می‌توان هم ارزی ساختاری و رابطه دیالکتیک مورد ادعای نقد تکوینی را میان ساختار رمان مرعشی و ساختار عینی جامعه در زمان تکوین این اثر نشان داد. این پژوهش همچنین به چگونگی بازتاب جهان‌بینی نویسنده به‌عنوان نماینده طبقه اجتماعی در این اثر داستانی می‌پردازد. این نوشته باهدف تبیین این روابط متقابل شکل گرفته است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که مطابق نظریه گلدمن، مرعشی موفق به خلق اثری شده که در آن هم‌ارزی استواری میان ساختار این اثر با ساختارهای جامعه‌ای که اثر در آن شکل گرفته است، دیده می‌شود و این هم‌ارزی ساختاری در کنار روابط دیالکتیک اجزای گفتمانی مرتبط به هم، رمان وی را به اثری اصیل تبدیل کرده است.

کلیدواژه‌ها: نقد جامعه‌شناسی، ساختارگرایی تکوینی، لوسین گلدمن، نسیم مرعشی، رمان «پاییز فصل آخر سال است»

۱. مقدمه

ادبیات را به اعتبار ماده اصلی آن، که زبان است، می‌توان ذاتاً اجتماعی دانست، به زبانی دیگر ادبیات پدیده‌ای فردی نیست؛ بلکه نمادی اجتماعی است. ادیب و نویسنده تیزبین، اجتماع خود را با نگاهی عمیق و کنجکاوانه ارزیابی می‌کند؛ زیباییها را می‌ستاید و مشکلات و نابسامانیها را موشکافانه بررسی می‌کند؛ آن‌گاه آنها را با قلم ادبیات به تصویر می‌کشد و این‌گونه از اثر ادبی خود به عنوان آینه‌ای برای انعکاس تصویر راستین اجتماع بهره‌مند می‌شود؛ اما ادبیات صرفاً بازتاب واقعیت اجتماعی - تاریخی نیست؛ بلکه هر اثر ادبی به خودی خود واقعیتی اجتماعی است. ادبیات صرفاً محصول تاریخ نیست؛ بلکه در ساختن تاریخ مشارکت فعال دارد. نویسندگان و ادیبان در آثار خود به جنبه‌های مختلف زندگی و مسائل و مشکلات جامعه توجه نشان داده‌اند. به همین دلیل پژوهشگران برای آشکارسازی واقعیت‌های اجتماعی جامعه در متون ادبی به جامعه‌شناختی روی می‌آورند.

نقد جامعه‌شناسی، که پیشینه آن به قرن نوزدهم می‌رسد، رویکردی نوپا در دنیای نقد نو است. در این رویکرد از خلال گفتمان متن و ایدئولوژی آن به رابطه متن با جامعه‌ای پرداخته می‌شود که فضای اصلی به وجود آورنده متن است (کهنمویی‌پور، ۱۳۸۹: ۱). «در این نقد، منتقد از طریق واژه‌ها، جملات و ساختارها به تحلیل تأثیر رویدادهای جامعه در نویسنده و بازتاب دیدگاه‌های حاکم بر او می‌پردازد» (همان: ۲۱)؛ به عبارتی دیگر، منتقد، پیوندهای آشکار و نهان متون ادبی و جامعه را می‌یابد و به بررسی تأثیرات دوسویه آن می‌پردازد. دوسویه بودن این تأثیرات، حکایت می‌کند که اتفاقات اجتماعی همواره در آثار نویسندگان خلاق و برجسته منعکس می‌شود؛ همچنانکه آثار ادبی موفق و ماندگار در روند جامعه به سمت اهداف پنهان خویش بی‌تأثیر نخواهد بود. «ادبیات موجودی زنده و پویانده است؛ همان‌طور که از جامعه خود تأثیر می‌پذیرد، تأثیر نیز می‌گذارد» (لودویگ، ۱۳۷۱: ۱۵).

اهمیت و جایگاه این نقد در شناخت و آشکارسازی واقعیت‌های اجتماعی، انگیزه شکل‌گیری این پژوهش است. موضوع این پژوهش بررسی رمان «پاییز فصل آخر سال است»، اثر نویسنده جوان معاصر، نسیم مرعشی با استفاده از رویکرد نقد تکوینی است. این رمان با روایت‌های چندگانه، توصیف‌های دقیق و بازیهای زمانی مدور به‌عنوان اثری ساختگرا

_____ نقد جامعه‌شناسی رمان «پاییز فصل آخر سال است» با رویکرد ساختارگرایی تکوینی
امکان نقد و بررسی با پارادایمهای نقد تکوینی را دارد.

۲. روش پژوهش

مبنای تحلیل جامعه‌شناختی در این پژوهش بر روش جامعه‌شناسی با رویکرد ساختارگرایی تکوینی استوار است که طی آن به بررسی محتوایی متن و استخراج پدیده‌های مهم سیاسی-اجتماعی دوران خلق اثر و تبیین روابط این دو مقوله پرداخته‌ایم. روش تحقیق، توصیفی تحلیلی است. در بحث جامعه‌شناسی و معرفی رویکرد نقد تکوینی از کتابها و برای ترسیم وضعیت جامعه در زمان تکوین اثر به دلیل نزدیکی به زمان نگارش و انتشار رمان (اواخر دهه ۸۰ هـ.ش) و نبودن کتابهای معتبر از پایگاههای اینترنتی مطمئن استفاده شده است. با توجه به اینکه در روش ساختارگرایی تکوینی به فرم و محتوای اثر توجه می‌شود برای بررسی ساختار رمان براساس سه پارادایم هستی‌شناسی و معرفت‌شناسی و روش‌شناسی در تحلیل ساختار رمان به مواردی نظیر انتخاب زاویه دید و شیوه روایت و نامگذاری شخصیت‌ها متناسب با درونمایه داستان توجه کرده و سپس در مرحله توضیح و تشریح به ساختارهای اجتماعی جامعه ایران در دهه ۸۰ شمسی، که رویدادهای رمان در آن شکل گرفته است، پرداخته، و سعی کرده‌ایم نشان دهیم عوامل و عناصر تأثیرگذار در ساماندهی آگاهی و تفکر نویسنده به عنوان نماینده طبقه‌ای از جامعه در شکل‌گیری ساختار کلی رمانها چه بوده است.

۳. پیشینه پژوهش

پیشینه این نوع نقد به شیوه کسانی چون لوکاچ و گلدمن در ایران به نام جمشید مصباحی‌پور ایرانیان و محمدجعفر پوینده رقم خورده است. مصباحی‌پور با تطبیق نظریات جامعه‌شناسانه نوین بر آثار ادبی معاصر فارسی به بررسی و ارزیابی شش اثر از سه نویسنده به نامهای زیبا (محمد حجازی)، بوف‌کور، حاجی‌آقا (صادق هدایت)، غرب‌زدگی، مدیر مدرسه و نفرین زمین (آل احمد) پرداخته است. مصباحی‌پور ایرانیان و پوینده با ترجمه آثار ارزشمند فراوان به توسعه این شاخه علمی مدد فراوان رسانده‌اند.

جستجوها نشان می‌دهد که تاکنون نقدی با موضوع جامعه‌شناختی و یا ساختارگرایی تکوینی بر رمان «پاییز فصل آخر سال است»؛ انجام نشده است؛ اما کاربست این نظریه

دربارهٔ رمانهای دیگر پیشینهٔ نسبتاً قابل توجهی دارد که در پی‌نوشت بعضی از آنها معرفی شده است.^۱

۴. مبانی نظری پژوهش

موضوع تعامل ادبیات و جامعه از دیرباز مطرح بوده است. جامعه‌شناسی ادبیات یکی از گرایشهای نوین در نقد ادبی است که رویکردهای متفاوتی برای بررسی ادبیات معرفی می‌کند. مارکس، لوکاچ و گلدمن رویکردهای جدیدتری نسبت به ارتباط جامعه و ادبیات دارند و بر اساس نگرش خود به این ارتباط می‌پردازند. در این میان نقد ساختگرایی تکوینی یکی از شاخه‌های نقد جامعه‌شناسی است که لوسین گلدمن بنیان نهاد. او که تأثیر بسزایی از هگل و لوکاچ پذیرفته بود، نظریه خود را ساختگرایی تکوینی نام گذاشت. «متفکران نقد جامعه‌شناسی در باور خود وابستگی ادبیات را به تاریخ و جامعه از ارکان اساسی جامعه‌شناسی ادبیات می‌دانند و معتقدند ادبیات هر دوره بازگوکنندهٔ مسائل تاریخ جامعه و حکومت حاکم بر آن دوره است» (کهنمویی‌پور، ۱۳۸۹: ۵). درواقع، جامعه‌شناسی ادبیات، نگرش به واقعیت‌های تاریخی از خلال متون ادبی و دیدگاهی است برای پی‌بردن به زمینه‌های فرهنگی و باورهای مردم در اجتماع. «آثار ادبی یکی از منابعی است که به صورت غیرمستقیم و ناخودآگاه ساختار اجتماعی، شرایط زندگی، وضعیت قشرها و طبقات گوناگون، حتی دیدگاه و ایدئولوژی نویسنده را بیان می‌کند» (کوثری، ۱۳۷۹: ۱۵). در این شیوهٔ نقد، اثر ادبی از این دیدگاه، که اجتماع و هنرمند و اثر او با یکدیگر رابطه‌ای زنده و جدایی‌ناپذیر دارد، مورد بحث و ارزیابی قرار می‌گیرد (میرصادقی، ۱۳۷۷: ۲۶۷)؛ بنابراین منتقد بدقت از زمان و مکانی که نویسنده در آن زیسته و اثر ادبی در آن به وجود آمده است آگاهی کامل به دست می‌آورد تا بتواند اثر را به منزلهٔ واکنش روحیهٔ هنرمند نسبت به جامعه و برداشتهای او از محیط مورد مطالعه قرار دهد.

جامعه‌شناسی ادبیات در قرن بیستم با اندیشه‌ها و آثار جورج لوکاچ (۱۸۸۵-۱۹۷۱) فیلسوف و منتقد مجارستانی وارد مرحلهٔ تازه‌ای شد. وی بر اثر تجربهٔ جنگ جهانی اول، تحولات ادبی و اجتماعی، ساختار ادبی و مرحله‌ای از دیالکتیک تاریخی- فلسفی را ساخته و پرداخته کرد و آنها را در کلیتی به هم پیوند داد تا سرانجام به این نتیجه رسید که هر مرحله از تاریخ اجتماعی با یک فرم یا صورت بزرگ ادبی همراه است که

_____ نقد جامعه‌شناسی رمان «پاییز فصل آخر سال است» با رویکرد ساختارگرایی تکوینی
طی آن جان با جهان و ذهن با عین متناسب و از هماهنگی کامل برخوردار است
(ابوتادیه، ۱۳۷۷: ۹۹).

به اعتقاد لوکاچ، رمان جستجوی معناست؛ معنایی که در گذشته در حماسه باستانی معلوم و موجود بود؛ اما در رمان این چنین نیست؛ بلکه قهرمان رمان باید آن را کشف کند یا بیافریند؛ قهرمانی که فردی مسأله‌دار است. او با واقعیت اجتماعی فاقد معنا رویارویی می‌کند و جستجوی پیگیرانه او به شکست منجر می‌شود (مصباح‌پور ایرانیان، ۱۳۵۸: ۱۹). به دنبال او لوسین گلدمن (۱۹۷۰-۱۹۱۳) دانشمند رومانیایی ساکن فرانسه، که شناخته‌ترین محقق در عرصه جامعه‌شناسی ادبیات است با استفاده از آموخته‌های مکتب لوکاچ، شیوه‌ای جدید به نام ساختارگرایی تکوینی را معرفی می‌کند؛ شیوه‌ای که در عین پرداختن به محتوای اثر از صورت آن نیز غافل نمی‌ماند و در واقع با روش خود پیوندی استوار بین صورت و محتوا برقرار می‌کند. وی با توجه همزمان به صورت و محتوا درصدد تبیین رابطه ساختار ادبی با ساختار اجتماعی است که اثر در آن شکل گرفته است. «به نظر گلدمن، ادبیات بازتاب واقعیت و ساختار اجتماعی نیست؛ بلکه مبین پیوندهایی بین ساختارهای ذهنی از واقعیتهای ادبی و واقعیتهای اجتماعی است» (ارشاد، ۱۳۹۱: ۵۳). از نظر گلدمن آثار معتبر ادبی و هنری ساخت معنا دار دارند و از اجزای گفتمانی مرتبط به هم آفریده شده‌اند که این امر نشانه اصیل بودن و مهم بودن اثر است و این اصیل بودن همان چیزی است که برای بررسی هر اثر ادبی در چارچوب ساختارگرایی تکوینی لازم است (همان: ۳۱۸).

بحث ساختارگرایی تکوینی به عنوان بستری برای بررسی و بازآفرینی آثار ادبی بسیار شایان توجه است. در این مجال از بین ژانرهای ادبی، رمان انتخاب شده است؛ چراکه «رمان از ماهیت و درونۀ اجتماعی قابل توجهی برخوردار است» (ارشاد، ۱۳۹۱: ۱۷۹) و «در مقایسه با دیگر قالبهای ادبی و نسبت به بقیۀ هنرها شاید جز سینما به طور مستقیم‌تری از پدیده‌های اجتماعی مایه می‌گیرد» (زرافا، ۱۳۸۶: ۹). «نویسنده رمان، گزارشگر طبقات واقعی جامعه است؛ از همین رو ساختار رمان با ساختار جامعه پیوند می‌خورد؛ یعنی بین رمان و واقعیت اجتماعی شباهت ساختاری وجود دارد» (تسلیمی، ۱۳۸۸: ۱۷۵). نویسندگان گاهی وقایع و مقوله‌های اجتماعی را عیناً در رمان منعکس می‌کنند و گاهی با استفاده از هنر نویسندگی خود از بازتاب وقایع در اثر خود بهره

می‌برند. نویسندگان رمانهای اجتماعی با بازتاب واقعیت‌های جامعه و انگشت نهادن بر نارساییهای آن سعی در رسیدن به فردایی بهتر و مطلوب دارند. در این نوشتار، رمان «پاییز فصل آخر سال است»، که ما آن را متنی جامعه‌شناختی می‌دانیم از دیدگاه تاریخی و جامعه‌شناختی و در چارچوب پارادایمهای ساختگرایی تکوینی لوسین گلدمن مورد تأمل و نقد اجتماعی قرار گرفته است.

۱-۴ مفاهیم اساسی در نقد ساختارگرایی تکوینی

کلیت: بنیادترین مفهوم در ساختارگرایی گلدمن، کلیت است. پیش از گلدمن، هگل و لوکاج نیز اصل کلیت را مطرح کردند ولی گلدمن این مفهوم را گسترش داد. به نظر گلدمن هر چیزی از اجزای متفاوت تشکیل شده، و همه این اجزا در نهایت انسجام دهنده کلیت است. شناخت اجزا تابع کل است و درک کل نیز به شناخت اجزا بستگی دارد. به نظر گلدمن در کلیت هر اثری لازم است دو فرایند دریافت و تشریح را مدنظر قرار داد. «دریافت یعنی روشن کردن ساختار معنادار درونی موضوع بررسی و تشریح چیزی نیست مگر گنجاندن این ساختار معنادار درونی به عنوان عنصر سازنده و کارکردی در ساختاری بی‌واسطه فراگیر» (لوی و نعیر، ۱۳۷۶: ۲۷)؛ پس درک پدیده‌ای ممکن نیست مگر با گنجاندن آن در ساختارهای عام‌تر زمانی و مکانی.

جهان‌نگری: هر اثر بزرگی بیانگر جهان‌نگری جمعی است که نویسنده، این جهان‌نگری را در اثر خود بیان می‌کند. بررسی جهان‌نگری در متنها این نکات را روشن می‌کند. «جهان‌نگری، مجموعه‌ای از گرایشها، احساسات و اندیشه‌هایی است که اعضای هر گروه در بیشتر موارد، اعضای یک طبقه اجتماعی را به هم پیوند می‌دهد و آنان را در مقابل گروههای دیگر قرار می‌دهد» (گلدمن، ۱۳۷۶: ۲۰۶).

گلدمن می‌گوید که

اثر ادبی، بیان نوعی جهان‌نگری است؛ بیان نوعی شیوه مشاهده و نوعی احساس جهانی انضمامی و شامل از موجودات و اشیا است. البته ممکن است میان مقاصد آگاهانه و اندیشه‌های فلسفی و ادبی نویسنده و شیوه نگریستن و احساس او نسبت به جهانی که در دل آن به آفرینش می‌پردازد، شکاف کمابیش عظیمی وجود داشته باشد. چنین شکافی در بعضی موارد واقعا وجود دارد؛ اما مسأله این است که دریابیم چگونه تجربه و نگرش گروه یا طبقه به شیوه نگریستن و احساس فرد

_____ نقد جامعه‌شناسی رمان «پاییز فصل آخر سال است» با رویکرد ساختارگرایی نکوینی
تبدیل می‌شود بی‌اینکه در این میان بر اندیشه‌ها و مقاصد او تأثیر بگذارد (پاسکادی،
۱۳۸۱: ۶۱).

ساختار معنادار: مفهوم ساختار معنادار را لوسین گلدمن ابداع کرده است. انسان،
اندیشه و تفکر او، عواطف، احساسات و رفتار او همه معنی دار، و به صورت ساختار
منسجم است که با ساختارهای ذهنی طبقات و گروه‌ها در ارتباط است. این مفهوم
مستلزم وحدت اجزا در کلیت و رابطه متقابل میان این اجزاست. آنچه در ساختار
معنادار هر اثر قابل توجه است، یکپارچگی میان اجزای ساخت کل است که با هم در
ارتباط است.

گلدمن اثر ادبی را ساختاری معنادار و منسجم دانست که آگاهی جمعی و محتوای
اجتماعی را به نهایت انسجام و سامان می‌رساند و ساختار درونی هر اثر و جهان بینی
پنهان در آن را باز می‌نماید. گلدمن برای شناخت و درک پدیده‌ها دو فرایند دریافت و
تشریح را ضروری می‌داند. دریافت، بررسی ساختار معنادار و تشریح، گنجاندن ساختار
معنادار اثر در ساختار بزرگتر است. «دیالکتیک تشریح و دریافت بر این فرض مبتنی
است که ساختارها ویژگی با معنا و کارکردی دارد و نشاندهنده واکنش انسانها در
رویارویی با مسائل مختلف است» (ولی پور هفشجانی، ۱۳۸۷: ۱۳۵). بنا بر روش گلدمن برای
تحلیل هر اثر ابتدا ساختار معنادار آن اهمیت دارد و باید مورد بررسی قرار گیرد؛ سپس
باید این ساختار، در ساختارهای اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، فکری دیگر گنجانده شود.

آگاهی ممکن: یکی دیگر از مفاهیم اساسی در اندیشه گلدمن مفهوم آگاهی ممکن
است. لوکاچ آگاهی ممکن را این گونه تعریف می‌کند: «آگاهی که با جایگاه یک طبقه
در فرایند تولید، انطباق عقلانی دارد» (لووی و نعیر، ۱۳۷۶: ۴۷). این مفهوم را گلدمن
گسترش و آن را در مقابل آگاهی واقعی قرار می‌دهد.

او آگاهی واقعی را آگاهی می‌داند که هر طبقه نسبت به حفظ منافع، خود در
شرایط مختلف تاریخی دارد. این آگاهی از آنجا که به شرایط مختلف اقتصادی و
تاریخی وابسته است در موقعیتهای گوناگون تغییر می‌کند؛ اما آگاهی ممکن، آگاهی
است که با ذات و سرشت طبقه پیوند خورده و تنها در صورت تحول اساسی
جایگاه طبقه، ممکن است دچار تغییر شود. این آگاهی بیانگر اندیشه‌ها، عواطف و
آمال گروه است (ولی پور هفشجانی، ۱۳۸۷: ۱۳۶).

آگاهی فردی / فاعل فوق فردی: در باور گلدمن، اثری که جهان‌بینی کاملاً منسجمی

را بیان می‌کند، نمی‌تواند کار یک فرد باشد؛ بلکه گروهی جمعی و آفریننده ابرفردی این نقش را به عهده دارند و نویسنده نقش میانجی و واسطه را دارد. یک فرد، عضو گروه و طبقه بزرگتری است و از نگرشها، باورها و ارزشهای گروه خویش تأثیر می‌پذیرد و این تأثیرپذیری در آثارش جلوه‌گر می‌شود. بنابراین به نظر گلدمن، هر اثر موفق، نماینده کل جامعه‌ای است که خالق اثر عضوی از آن است.

از نظر گلدمن این نویسنده یا هنرمند نیست که فرهنگ اثر را خلق می‌کند، بلکه تکوین فرهنگی و تاریخی اثر را باید در رابطه آن نویسنده یا هنرمند و جامعه‌ای جستجو کرد که در آن زندگی می‌کند؛ اثر وی صرفاً توصیفگر این رابطه است (کهنمویی پور، ۱۳۸۹: ۷۶).

۵. معرفی نویسنده

نسیم مرعشی کودکی و نوجوانی خود را در اهواز سپری کرده است. او دانش‌آموخته رشته مهندسی مکانیک از دانشگاه علم و صنعت ایران است. کارهای او با رشته تحصیلی‌اش ارتباطی ندارد. روزنامه‌نگار است و در مجله همشهری و روزنامه اعتماد مطلب می‌نویسد. او همچنین داستان کوتاه و فیلمنامه می‌نویسد. داستان «رود» و فیلمنامه «بهمن» اثر اوست. دوره‌های آهنگسازی را گذرانده است و سنتور می‌نوازد و موسیقی علاقه اول و آخر اوست. در ۳۲ سالگی اولین داستان بلندش «پاییز فصل آخر سال است»، جایزه ادبی جلال آل احمد را به خود اختصاص می‌دهد (www.nojavanha.com).

۶. پیرنگ رمان «پاییز فصل آخر سال است»

«پاییز فصل آخر سال است»، روایتگر روایت‌های موازی سه دختر جوان از وقایع تابستان و پاییز یک سال است؛ برش‌هایی از زندگی سه دختر در آستانه ۳۰ سالگی. سه دختر با نامهای روجا، لیلا و شبانه که زندگی آنها از روزهای تحصیل در دانشگاه به هم گره خورده است. رمان دارای دو بخش با عنوان «تابستان» و «پاییز» است که هر کدام شامل سه فصل و هر فصل از نگاه یکی از شخصیت‌های رمان روایت می‌شود. در فصل اول هر کدام از سه شخصیت به روایت مدور ساعتهای مختلف یک روز می‌پردازند و روایت‌های آنها گاهی به هم گره می‌خورد. بخش دوم سه ماه بعد اتفاق می‌افتد. در این فصل نیز شخصیت‌ها سه روز پیوسته را غیر متوالی و مدور روایت می‌کنند. این رمان

_____ نقد جامعه‌شناسی رمان «پاییز فصل آخر سال است» با رویکرد ساختارگرایی تکوینی

روایت محور، سه شخصیت دارد که هر کدام قصه‌ای می‌سازند. لیلا با مرد مورد علاقه‌اش ازدواج می‌کند و ذره‌ذره زندگیش را با شوق می‌سازد. مرد، قصد مهاجرت می‌کند و لیلا از رفتن با او خودداری می‌ورزد و مطمئن است که همسرش بدون او نمی‌رود؛ ولی می‌رود. لیلا به لحاظ روانی و احساسی به هم می‌ریزد. کم‌کم برای بازگشت به زندگی به دنبال کار می‌گردد و کار کردن را تنها دلخوشی برای نجات از زندگی غمبار خود می‌داند و در پایان پیش از دیگران دوراهی‌ها را از سر خود می‌گذراند و در به آرامش رساندن دوستانش نیز مؤثر واقع می‌شود. شبانه تحت تأثیر ناخوشیهای دوران کودکی در پیدا کردن هویت شخصی و اجتماعی سرگردان است. ارسال، که از همکاران اوست از وی خواستگاری می‌کند. شبانه درگیر تردید و ترس، توان پاسخ دادن به او را ندارد. در پایان با راهنمایی دوستانش تصمیم می‌گیرد به ارسال پاسخ مثبت دهد؛ اما داستان همچنان با تصویر شبانه گریان و مردد پایان می‌گیرد. روجا از دانشگاه فرانسه پذیرش می‌گیرد؛ تمام قوای مالی، جسمی و روحی خود را برای به نتیجه رساندن رؤیای مهاجرتش وسط می‌گذارد؛ اما در پایان درخواستش رد می‌شود و نمی‌تواند ویزای تحصیلی بگیرد. او که در سراسر این داستان با رؤیای مهاجرت دست به گریبان است سرانجام مقهور شکست، و احساس ناتوانی و ضعف بر وجود قدرتمندش مسلط و چیره می‌شود.

۷. مبانی پارادایمی ساختارگرایی تکوینی گلدمن و تطبیق آن با ساختار رمان مورد بررسی در این مرحله به بررسی رمان بر اساس مبانی ساختارگرایی می‌پردازیم. فرهنگ ارشاد در کتاب جامعه‌شناسی خود، که در سال ۱۳۹۱ منتشر کرده، مبانی ساختارگرایی تکوینی گلدمن را با پارادایمهای مشخص و جدا آورده است. در اینجا با تأکید بر آن پارادایمها رمان تحلیل می‌شود.

۷-۱ هستی‌شناسی

گلدمن معتقد است «اثر ادبی اصیل از اجزای گفتمانی مرتبط به هم آفریده شده است و این اجزا رابطه دیالکتیکی با یکدیگر دارند و کلیتی ساختاری، معنادار و هدفمند را تشکیل می‌دهند» (ارشاد، ۱۳۹۱: ۳۱۸). در رمان مورد بحث این رابطه متقابل و هدفمند اجزا کاملاً مشهود است. نویسنده برای بیان داستان از راوی اول شخص با زبان

توصیفی استفاده کرده که در نشان دادن احساسات و کشمکش‌های درونی شخصیت‌ها مؤثر افتاده است. روایت‌های پریشان با فلاش‌بک‌های پی‌درپی از پریشان احوالی شخصیت‌های داستان حکایت دارد.

«اضطراب داری بابا جان سعی کن در فشار محیطی قرار نگیری ...» (مرعشی، ۱۳۹۳: ۱۹).
«تمام شب با چشم باز کابوس دیدم مامان گفت یک استکان گل گاوزبان بخور، نخوردم...» (همان: ۷۰).

نارضایتی از موقعیتی که در آن گرفتار هستند، وجه مشترک هر سه شخصیت است. هریک درگیر مشکلی و مردد در تصمیمی هستند. روجا با مهاجرت، لیلا با هویت شغلی و شبانه با روابط عاطفی درگیر است.

روجا: می‌گویند از آدمیزاد هر چیزی برمی‌آید؛ می‌تواند دریا رو خشک کند؛ کوه را بردارد... دروغ می‌گویند؛ بر نمی‌آید؛ آخرش یک مشت بی‌شرف می‌آیند گند می‌زنند به دریاهایی که خشک کرده... باید بگردم چیزی پیدا کنم؛ یک دلخوشی! (همان: ۱۷۹).

«لیلا: این موقعیتهای نفرت‌انگیز زندگی من کی قرار است تمام شوند؟... دو راهی‌هایی که انتهای هر کدامشان یک شهر سوخته است» (همان: ۳۱).

«شبانه: باید ادای آدمهای خوشبخت را در بیاورم. تنها کاری که مطمئنم خوب بلام. همه‌مان همیشه ادایش را درآورده‌ایم. ادای خوشبختی ساده‌ای را که در این بدبختی محتوم ابدی گمش کرده‌ایم» (همان: ۴۷).

فضای دلگیر داستان بی‌ارتباط با نام رمان نیست که واژه «پاییز» را در خود گنجانده است. عنوان «پاییز فصل آخر سال است» به مخاطب القا می‌کند در فضایی که اثر شکل گرفته است از طراوت و سبزی و شادابی خبری نیست. خبر از گرمی و شور و نشاط نیست؛ هر چه هست غم و اندوه و زردی پاییزی‌ست. روزهایی که به کوتاهی می‌گراید و کم‌فروغ می‌شود. رنگ خاکستری که به‌عنوان پیرنگ، پوشش جلد اثر قرار گرفته، رنگ سایه است. رنگ خاکستری، که نه سیاه است نه سفید، حاکی از ترس و نبود احساس است و در کل رمان، ساری و جاری است. تهران خاکستری‌ست. بیمارستان خاکستری‌ست. لباس میثاق هنگام رفتن خاکستری‌ست. لباس لیلا هم خاکستری‌ست.

«روجا: فقط لیلا برایم مانده و شبانه. درست مثل وقتی تازه از رشت آمده بودم و غیر از این دوتا به کسی بند نشده بودم در این شهر قناس خاکستری» (همان: ۱۶۹).

_____ نقد جامعه‌شناسی رمان «پاییز فصل آخر سال است» با رویکرد ساختارگرایی نکوینی

«شبانہ: توی یک بیمارستان خاکستری، پر از مردهای ریشو که پرستارش بد اخلاق بود» (همان: ۱۴۱).

«لیلا: بین همه لباسهایم، جین تیره و مانتو خاکستری می‌پوشم. می‌بینی؟ شبیه تو شده‌ام وقتی داشتی می‌رفتی سراغ زندگی جدیدت» (همان: ۱۷).

فائزه ملک‌پور، منتقد آثار ادبی در باره این رمان می‌نویسد: در واقع همه عناصر داستان، خواننده را به سمت پایان اثر به سمت آن عصر پاییزی سوق می‌دهد که «آدمهای داستان، دستشان را از دست رؤیاهای شیرین بیرون می‌کشند و توی دست واقعیت‌های تلخ، قفل می‌کنند» (farheekhtegan.ir).

گلدمن می‌گوید: «کلیت ساختاری اثر در ظرف تاریخ معنا دار است. او باور دارد که مثبت‌گرا بودن یا علمی بودن جامعه‌شناسی در گرو تاریخی‌بودن آن است» (ارشاد، ۱۳۹۱: ۳۰۱)؛ به عبارت روش‌تر باید گفت هر اثر ادبی با دوره تاریخی خود مرتبط و تحت تأثیر معیارهای تاریخی حاکم بر جامعه خود شکل گرفته است. این رمان در سالهای پایانی دهه ۸۰ شکل گرفته است. بروز حوادث مختلف در آن روزها ذهن نویسنده و فضای داستان را انباشته است.

احمد امامی، کارشناس سیاسی در سایت کلام می‌گوید: «حوادث سیاسی سال ۸۸ ایجاد تنش و تشویش در جامعه، فضای تردید نسبت به اشخاص مهم و آرمانهای اصیل جامعه، ذهن افراد بویژه جوانان را آماج تیرهای شک و تردید و بی‌ثباتی کرده بود» (<http://kalam.com>). کشور از نظر اقتصادی دچار بحران بود و رشد اقتصادی زیر دو درصد را تجربه می‌کرد (<http://fararu.com>). از طرفی خروج سیل آسای جوانان ایرانی برای ادامه تحصیل از کشور، تبوتاب مهاجرت را افزایش داده بود. بی‌شک نویسنده، که خود یکی از همان ویزا رد شده‌است (<http://51na.net>)، دغدغه مهاجرت را در سر داشته است؛ دغدغه‌ای که بازتاب آن بر فضای رمان مشهود است... طبق آمار رسمی اداره گذرنامه در سال ۸۷ روزانه ۳/۲ نفر با مدرک دکترا، ۱۵ نفر با مدرک کارشناسی ارشد و صدها نفر با مدرک کارشناسی از کشور مهاجرت کرده‌اند (www.hamseda.ir). اشرف بروجرودی، عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی در پایگاه اینترنتی خبر آنلاین می‌گوید: طبق آمار صندوق بین‌المللی پول در سال ۲۰۰۹م. ایران به لحاظ مهاجرت نخبگان در میان ۹۱ کشور در حال توسعه و توسعه‌نیافته مقام اول

را داشته است (www.khabaronline.ir).

با این توضیحات انتخاب گفتمان مهاجرت به عنوان گفتمان کلیدی و محوری رمان بازتاب مقوله اجتماعی در همان بازه زمانی است؛ مقوله‌ای که مشکلات شغلی، عاطفی، اجتماعی و اقتصادی را در پرونده آسیبهای خود گنجانده و رمان به صراحت، آنها را به تصویر کشیده است.

«راننده: عجیب است. همه دارند می‌روند. دخترخاله من هم هفته پیش رفت کانادا! چرا نروید؟ بمانید اینجا چه کار کنید؟» (مرعشی، ۱۳۹۳: ۷۹).

«روجا: چه خبر است این وقت صبح اینجا؟ هنوز هوا تاریک است، آن وقت این همه آدم؟ این همه ماشین؟» (همان: ۸۰).

مقوله بعدی مورد توجه گلدمن هم‌ارزی بین کلیت ساختار اثر ادبی و کلیت شرایط اجتماعی است که اثر ادبی در آن تکوین یافته است. کشف هم‌ارزی بین ساختار اجتماع و ساختار جهان اثر از مقولات مهم در بررسی جامعه‌شناختی رمان است؛ زیرا نتیجه این بررسی، راهکاری است برای درک شرایط تاریخی-اجتماعی زمان بروز اثر. پیشتر گفتیم جهان اثر در رمان مورد بحث تا چه اندازه با اجتماع روزگار تکوین آن همخوانی و هم‌ارزی دارد. آشفتگی ذهنی شخصیت‌های رمان و گذشته‌نگریهای پی‌درپی آنان با جامعه متشنج سال ۸۸ بی‌ارتباط نیست. «هنر لرزه‌نگاری است که کوچکترین انحراف از نقطه سکون و اعتدال فکری و عقیدتی موجود در اجتماع را ثبت می‌کند و از این روست که ادبیات و هنر، در اجتماع و زندگی اجتماعی ریشه دارد» (شوکینگ، ۱۳۷۳: ۱۵).

نکته قابل‌توجه در این مرحله این است که با اندکی دقت آشفتگیها را نه تنها در شخصیت‌ها که در مکانها هم می‌توان دید.

«زیرسیگاری پر از ته سیگار شده... شیشه میز پر از جای انگشت کثیف، روزنامه‌های نخونده دیروز و پریروز و تمام هفته پیش روی آن پخش است. مانتوم افتاده روی دسته مبل...» (مرعشی، ۱۳۹۳: ۱۰).

«می‌پیچم توی اتوبان و گیر می‌کنم میان هجوم ماشینها و راننده‌های عرق‌کرده و بوق و هوای سنگین. این وقت ظهر که وقت ترافیک نیست» (همان: ۱۸).

یکی دیگر از مقوله‌های مهم، جایگاه زنان در رمان است. در این اثر زنانی دیده می‌شوند که با تصویر رویاهای مشترک یک نسل، که از ویژگیهای منحصر به فرد این

_____ نقد جامعه‌شناسی رمان «پاییز فصل آخر سال است» با رویکرد ساختارگرایی نکوینی

رمان است، بسیار به آدمهای واقعی جامعه بستر رمان نزدیکند. شخصیت‌ها در این رمان، معرف و نماینده نسلی هستند که نویسنده نیز خود جزء آنهاست؛ دخترانی که نمی‌خواهند مثل مادرانشان زندگی کنند و نمی‌توانند مثل دخترهایشان باشند.

«ما دخترهای ناقص‌الخلقه‌ای هستیم، شبانه. از زندگی مادرهایمان درآمدم و به زندگی دخترهایمان نرسیده‌ایم. قلبمان مال گذشته است و مغزمان مال آینده و هر کدام آن قدر ما را از دو طرف می‌کشند تا دو تکه شویم» (همان: ۱۵۵).

این دختران ناقص‌الخلقه دختران سراسر ایران هستند. نویسنده در انتخاب شخصیت‌های داستانش به‌گونه‌ای عمل کرده است که آنان را به تمام زنان ایران زمین پیوند بزند. روجا را از شمال ایران، لیلا را از جنوب و شبانه را از پایتخت به نمایندگی فراخوانده و در این فراخوانی ابعاد مختلف زندگی اجتماعی زنان دهه ۸۰ را به تصویر کشیده است.

زنان داستان مرعشی زنانی منفعل نیستند؛ بلکه هم‌ارز با زنان جامعه بستر رمان در هر سه بعد کار، ازدواج و تحصیل کوشا و پویانده‌اند. لیلا بُعد کار، شبانه ازدواج و روجا تحصیل را پوشش می‌دهد. البته دنیای داستان نیز همچون دنیای واقعی به این زنان لبخند نمی‌زند. تابستان رؤیایی می‌گذرد و پاییز واقعی و تلخ از راه می‌رسد. آنچه باید باشد محو می‌گردد و آنچه هست، چهره زشت خود را پدیدار می‌کند. پذیرشی که روجا در تابستان از دانشگاه فرانسه گرفته بود در پاییز با رد درخواست ویزای تحصیلی‌اش به بن‌بست یأس می‌رسد. شبانه در تابستان پیشنهاد ازدواج ارسلان را دریافت می‌کند و در خیالپردازیهای شیرین خود به پاییز می‌رسد و در نهایت یأس از برج عاج خود فاصله می‌گیرد و به ارسلان، که شبیه هیچ‌کدام از قهرمانان او نیست بر هیچ اسب سفیدی سوار نیست و خیلی معمولی است پاسخ مثبت می‌دهد. لیلا هم در تابستان کار مورد علاقه خود را می‌یابد؛ اما در اوج هیجان کاری در پاییز غم‌انگیز، روزنامه تعلیق و کار تعطیل می‌شود و او مایوسانه تنها دلگرمیش را از دست می‌دهد.

قطعاً مایه شگفتی و التذاذ است اگر بدانیم، سه زن داستان مرعشی بخشهایی از تمامیت زن در جامعه واقعی بستر رمان هستند. مرعشی در سال ۸۷ دختری است که مکانیک خوانده، دوره‌های آهنگسازی را گذرانده و برای تحصیل در رشته موسیقی از فرانسه پذیرش و کمک هزینه گرفته است. هم چنین همزمان در روزنامه اعتماد و مجله

همشهری جوان مطلب می‌نویسد؛ در سال ۸۸ به دختری تبدیل می‌شود که ویزایش رد شده، روزنامه‌ای که در آن کار می‌کرده و عاشقش بوده بسته شده و درسی که خوانده است به هیچ کارش نمی‌آید؛ درحالی‌که هیچ کدام از این اتفاقات تقصیر وی نبوده و درست مثل آدمهای داستان با نامهربانی دنیا روبه‌رو شده است؛ دنیایی که به بسیاری از دختران همزمان مرعشی همین چهره را می‌نماید (<http://51na.net>).

«روجا: زندگی آدمها همه‌اش دست خودشان نیست، شبانه. تو فقط می‌توانی سهم خودت را خوب زندگی کنی. بقیه‌اش دست دیگران است» (مرعشی، ۱۳۹۳: ۱۵۳). مؤلفه بعدی که در بحث ساختارگرایی تکوینی مدنظر گلدمن است، آگاهی فرافردی است. او می‌گوید: «مایه اصلی اثر ادبی اصیل و برجسته، جهان‌نگری و آگاهی فرافردی است که به وسیله نویسنده و ادیب، ارائه می‌شود که کارگزار گروهی ممتاز است» (ارشاد، ۱۳۹۱: ۳۱۸). پژوهشگران، دیدگاه گلدمن را این‌گونه تفسیر می‌کنند که ساختارگرایی تکوینی یا جامعه‌شناسی دیالکتیک ادبیات، بررسی منش تاریخی- اجتماعی دلالت‌های عینی تحت‌تأثیر گروه اجتماعی در زندگی عاطفی و عقلایی آفریننده اثر است؛ بنابراین کارپرداز اصلی اثر، گروهی است که این جهان‌نگری در اندرون آن تدارک یافته است؛ نه نویسنده فردی که فقط کارگزار اثر است (همان: ۳۰۷). شکل‌گیری هر اثر هنری مرهون آگاهی به وجود آورنده آن اثر، و مبنای شکل‌گیری آگاهی، مفاهیم بیشماری است که در ذهن شکل گرفته است و در قالب کلمه و ارتباط زبانی آشکار می‌شود؛ اما آگاهی مقوله‌ای فردی نیست؛ بلکه در رابطه دیالکتیکی فرد و جامعه شکل می‌گیرد.

برتنس نیز معتقد است هر متن ادبی در درجه اول آفریده مؤلف جدا نیست؛ بلکه محصول فرهنگ بسیار بزرگتری است که به واسطه نویسنده سخن می‌گوید و بدین طریق پیامهایی را منتقل می‌کند که شاید نویسنده از آنها اطلاع کاملی نداشته باشد (ارشاد، ۱۳۹۱: ۳۱۰). پس می‌توان گفت: «هر اندیشه و هر اثر ادبی غالباً و به طور مطلق از آن نویسنده نیست؛ بلکه شیوه و سلوک گروه یا طبقه اجتماعی است که نویسنده می‌تواند عضوی از آن گروه یا طبقه باشد» (کهنمویی‌پور، ۱۳۸۶: ۳۹)؛ بنابراین تعلق فرد به هر گروه اجتماعی، بازتابهایی در اندیشه، عاطفه و رفتار او دارد. در این رمان، مرعشی کارگزار جامعه زنان تحصیل‌کرده و تجددگرایی است که در آن طبقه، افراد درگیر مشکل به دنیای فردی خویش پناه بسته‌اند و در مبارزه‌ای همیشگی با ترسها، تردیدها

_____ نقد جامعه‌شناسی رمان «پاییز فصل آخر سال است» با رویکرد ساختارگرایی نکوینی

و وابستگی‌ها و ریشه‌ها دست‌وپنجه نرم می‌کنند. زنانی که انتخاب نمی‌کنند؛ بلکه به موقعیتی تن می‌دهند که آنان را انتخاب می‌کند. زنانی که به واسطه شکل تربیتشان در جامعه مردسالار همواره تسلیم شرایط و نالان از اوضاع هستند.

«شبانہ: لعنت به من. لعنت به من که مثل موش روی این صندلی نشسته‌ام و خیره شده‌ام به مانیتور. لعنت به من که هیچ وقت یاد نگرفته‌ام مثل بچه آدم بگویم چه می‌خواهم و چه نمی‌خواهم» (مرعشی، ۱۳۹۳: ۳۷). چرا نمی‌توانم مثل آدم حرف بزنم؟ چرا نمی‌توانم روی تصمیماتم بایستم؟ کی را باید مقصر بدانم؟ از کی آنقدر ضعیف شده‌ام؟ (همان: ۴۰).

«سرم را می‌اندازم پایین. می‌ترسم از جواب‌دادن ... من بلد نیستم تنهایی تصمیم بگیرم» (همان: ۱۳۱).

«ترجیح دادم یک خنگ احمق باشم اما هیچ‌وقت جواب سؤالش را ندهم» (همان: ۱۳۶).

کولت داوولینگ می‌گوید: برخی دختران به دلیل شکل تربیتشان در جامعه مردسالار، همواره دنبال یک شاهزاده هستند که با اسب سفید بیاید و از آنان حمایت کند. این دختران گرفتار عقده سیندرلا هستند (<http://51na.net>). مشکل شبانه از پربسامدترین مشکلات زنان امروز ایران است. شبانه دوروبرش را می‌بیند، می‌داند یک جای کار درست نیست؛ اما همواره مطیع است؛ چراکه او به دلیل ترس و تردید مستولی بر وجودش، همواره خواهان و درعین حال ترسان از استقلال است و قدرت نه گفتن و بله گفتن را ندارد.

قهرمانهایی که هی توی ذهنم به هم بافتمشان و آخرش یک قهرمان برای خودم ساختم که هیچ‌جا پیدا نمی‌شود. دیگر هیچ‌کس اسب سفید سوار نمی‌شود... هیچ کس معشوقش را از هیچ قلعه دوری ... نجات نمی‌دهد... چرا این قهرمانها دست از سر من برنمی‌دارند؟ چرا نمی‌گذارند از ابرها پایین بیایم و پایم را بگذارم در زندگی واقعی؟ چرا مالیخولیایی‌ام می‌کنند؟ (مرعشی، ۱۳۹۳: ۱۴۸).

«از بلا تکلیفی خسته شده‌ام. از ترسویی، از بی‌عرضگی، ... از این که نمی‌توانم مثل همه آدمهای دیگر راحت برای خودم تصمیم بگیرم» (همان: ۱۵۰).

۷-۲ معرفت‌شناسی

گلدمن متن اصیل و برجسته ادبی را به خودی خود متنی جامعه‌شناختی می‌داند. او می‌گوید:

همه آثار بزرگ ادبی، مضمون تا اندازه‌ای انتقادی دارند؛ زیرا این‌گونه آثار در چارچوب ساختاری منسجم و در پرتو جهان‌نگری معین، جهانی غنی و چندگانه از شخصیت‌ها و رویدادهای ویژه‌ای را به تصویر می‌کشند تا با توصیف نقادانه و واقع‌بینانه وضعیت گذشته و حال راهی را برای دگرگونی آن وضعیت و ارائه طرحی برای وضعیت بهتر فراهم کنند (گلدمن، ۱۳۷۶: ۳۷۵).

خاستگاه ساختگرایی تکوینی این فرضیه است که هر رفتار انسانی، کوششی است برای دادن پاسخی معنادار به وضعیت خاص و از همین رهگذر، گرایش به این دارد تا جهان را دگرگون کند و این دگرگونی تعادل قدیمی را بر هم می‌زند و گرایش به برقراری تعادل جدیدی را ایجاد می‌کند که بعدها پشت سر گذاشته خواهد شد؛ بدین ترتیب، واقعیت‌های انسانی به صورت فرایندهایی دو رویه نمودار می‌شود؛ ساخت‌شکنی ساختارهای قدیمی و ساختاریابی کلیتهای جدیدی که قادر به ایجاد تعادلهایی هستند که می‌توانند نیازهای تازه گروه‌های اجتماعی پرورنده آن نیازها را برآورده سازند (گلدمن، ۱۳۷۷: ۳۱۷).

مرعشی نیز به پیروی از همین قانون، شخصیت‌ها و رویدادهای ویژه‌ای را به تصویر کشیده است. در جهان داستان او کلیشه‌زدایی چشمگیر است. زنان داستان مرعشی زنان آسمانی نیستند؛ زنان منفعل داستانهای مشابه روز هم نیستند. لیلا با همه عشقی که به همسر دارد برخلاف معمول در نقش زنی عاشق و فداکار به دنبال همسر خود نمی‌رود. هر چند در پایان داستان تردید مسلط بر فضای رمان، او را نیز در برشی از زمان مرد کرده، چنان مخفیانه رفتن را محک‌زده که گویی هدفی جز همین محک نداشته است. روجا با کار و تلاش در راه رسیدن به آرمان خود، که همان تحصیل در خارج از کشور است، گام برمی‌دارد و در این راه باز هم برخلاف معمول بر نقش دختران فداکار قلم می‌کشد و با میل درونی خود، که ماندن و محافظت از مادر است، مبارزه می‌کند و وابستگی‌های عاطفی را مانعی برای رسیدن به هدف خود نمی‌بیند. حتی مادر شبانه یک مادر آرمانی و آسمانی نیست؛ مادر فداکار و باگذشت و دلسوز داستانهای شیرین نیست. او تاب تحمل پسر عقب‌مانده خود را ندارد و او را از خود می‌راند. زنان در داستان مرعشی زنان واقعی، خارج از کلیشه و باورپذیر هستند. مرعشی با ارائه طرحی نو از زنان طبقه خویش بر آن است تا زنان را از فضای تکرارها، ترسها و وابستگی‌ها رهایی بخشد و آنان را در رسیدن به استقلال رأی، شهامت ابراز عقیده و بروز راستین

_____ نقد جامعه‌شناسی رمان «پاییز فصل آخر سال است» با رویکرد ساختارگرایی نکوینی

احساس خود همراهی کند. در واقع می‌خواهد «با واسازی و ساختارشکنی گذشته و موجود، حداقل در عالم اندیشه‌وندی، پاسخی در جهت تعادل موجود و بهبود آرمانی آینده به مخاطب بدهد» (ارشاد، ۱۳۹۱: ۳۳۵).

گلدمن پارادایمهای دیگری نیز در حوزه معرفت‌شناسی بیان می‌کند که عبارت است از «ارتباط فهم پذیر بین اجزای کلیت ساختاری معنادار اثر ادبی و هماهنگی و انسجام بین اجزا و مفاهیم و مقوله‌های عاطفی و ادراکی تشکیل‌دهنده اثر ادبی» (همان: ۳۱۹). این هماهنگی و ارتباط معنادار در اجزای رمان قابل‌تشخیص است. از نکات ریز و جذاب رمان، نام شخصیت‌های داستان است که هر سه یادآور شب است؛ شبی که چون رنگ خاکستری جاری در کتاب، نشان از ترس، تاریکی، ناامیدی و نگرانی دارد؛ همان ترس و تردیدی که بر فضای رمان مسلط است. «لیلا» از خانواده شب است و «شبان» ارتباط مستقیم با شب دارد و «روجا» نیز که به معنی ستاره است به شب مربوط می‌شود. لیلا و شبانه همچون نامشان سیاهی غم بزرگی را در واگوئی‌های خود زمزمه می‌کنند و روجا چون ستاره‌ای در بین آن دو سوسو می‌زند و به منزله راهنما و دلیل راه جلوه می‌کند.

«لیلا: چرا هیچ‌چیز این روزها دیگر مرا نمی‌خنداند؟ فکر زندگی بی‌خنده و بی‌آرزو تکه‌تکه‌ام می‌کند؛ مثل لکه زشت زرد ماست!» (مرعشی، ۱۳۹۳: ۱۳).

«شبان: چرا همیشه همه‌چیز با هم به هم می‌ریزد؟ نمی‌شود بدیها یکی‌یکی بیابند تا وقت کنم تکه‌پاره‌های خودم را از گوشه‌وکنار دشت بزرگ پر از گرگ جمع کنم؟» (همان: ۱۳۵).

«روجا: تو پارک کن بقیه‌اش با من! ... پیاده می‌شوم. بقیه‌اش با روجاست. همیشه بهترین راه‌ها را برای بقیه هر چیز پیدا می‌کند» (همان: ۲۱).

از سوی دیگر لیلا، که دختری از جنوب کشور است، نامی بامسما برای حفظ هویت جغرافیایی خویش دارد که توانسته است چهره شاعرانه و عاطفی‌اش («للی») بودن را نیز عینیت ببخشد. روجا دختری از شمال کشور است و نامش که به معنی ستاره است بر پاره‌ای از خاک وطنش (روجا نام روستایی بین شهنسوار و رامسر) جلوه‌گری می‌کند.

بی‌شک این دووجهی بودن نامهای شخصیت‌های رمان، همان است که گلدمن در

پارادایمی دیگر این‌گونه بیان می‌کند: «در کلیت ساختاری بین ذهن و عین، فکر و عمل، کارگزار و ساختار و فرد و اجتماع همبستگی و یگانگی تاریخی-دیالکتیکی وجود دارد» (ارشاد، ۱۳۹۱: ۳۱۹).

۳-۷ روش‌شناسی

«بررسی ساختارگرایی تکوینی اثر ادبی در دو سطح دریافت، یعنی درک فرایند عقلایی روابط درونی و تشریح، یعنی همان شرایط بیرونی که اثر در آن تکوین یافته است، صورت می‌گیرد و بین این دو سطح رابطه دیالکتیکی وجود دارد» (گلدمن، ۱۳۷۷: ۲۱۵). در اندیشه گلدمن، کلیت به عنوان مقوله روش‌شناختی حائز اهمیت است و آن را فرایندی مداوم در دو سطح دریافت و تشریح مورد ارزیابی قرار می‌دهد. ارشاد می‌گوید: بین کلیت هر اثر و کلیت شرایط اجتماعی، که اثر در آن تکوین می‌یابد، هم‌ارزی استواری وجود دارد و وظیفه پژوهشگر منتقد کشف و تحلیل این هم‌ارزی برای روش‌شناسی دلالت‌های اثر است (ارشاد، ۱۳۹۱: ۳۱۹).

در دو مبنای پیشین (هستی‌شناسی و معرفت‌شناسی) با بررسی اجزا و ساختار اثر، مرحله دریافت را پشت سر گذاشتیم. در اینجا، مرحله تشریح را با ارزیابی و روشن کردن دلالت‌های داستان مرعشی در ابعاد اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و اقتصادی شرایط حاکم بر خلق این اثر ادبی ادامه می‌دهیم که به تعیین کلیت ساختارهای اجتماعی حاکم در زمان منوط است. بر این اساس، جنبه‌های مختلف زندگی اقتصادی سیاسی و اجتماعی مردم، جامعه و کشور بررسی می‌شود.

برای ایجاد رابطه بین شیوه تولید اثر و صورت‌بندیهای اجتماعی از آن، همچنین ساختارهای ذهنی و روانی گروه‌های اجتماعی و ساختارهای ادبی مرتبط با آنها باید بنیانها و ساختارهای اقتصادی-اجتماعی ایران در گذر زمان و تاریخ، مورد ارزیابی قرار گیرد (مصباح‌پور ایرانیان، ۱۳۸۵: ۲۳۵).

در این قسمت به دلیل نزدیکی زمانی ما به تاریخ تکوین اثر برای بررسی اوضاع تاریخی از منابع کتابی بی‌بهره بوده‌ایم و بناچار به منابع اینترنتی بسنده کرده‌ایم. سال ۱۳۸۸ ه. ش، که سال تکوین اندیشه‌های رمان در ذهن نویسنده است، سالی پرتفاق در ایران است. مهمترین آنها انتخابات جنجالی ریاست‌جمهوری و رقابت سرسختانه دو حزب در این انتخابات است. یکی از پیامدهای منفی و آسیب‌زای این

_____ نقد جامعه‌شناسی رمان «پاییز فصل آخر سال است» با رویکرد ساختارگرایی نکوینی

رقابت، یعنی ایجاد ابهام و تردید در اذهان عمومی با بحث ما بی‌ارتباط نیست. احمد امامی، کارشناس سیاسی می‌گوید: «سال ۸۸، سال ایجاد تشویش و تردید نسبت به برخی آرمانهای اصیل انقلاب، اصول مسلم و متقن قانون اساسی و خط امام خمینی بود.» (<http://kalame.com>).

از طرفی رشد اقتصادی کمتر از ۲٪، کاهش قیمت نفت، کاهش درآمدهای مالیاتی، رکود بخش تولید، مسکن و کشاورزی، افزایش بیکاری، معطل ماندن طرحهای عمرانی و ... همه و همه نشان از این دارد که این سال کارنامه اقتصادی مناسبی را برای مردم نداشته است (<http://fararu.com>). خروج دانشجویان و فرهیختگان از کشور، افزایش سن ازدواج و روند کاهش آن نیز آماری تأسفبار از شرایط کار، تحصیل و ازدواج جوانان را به نمایش می‌گذارد. بر اساس آمار مجلس شورای اسلامی در سال ۱۳۸۹، ۶۰ هزار نخبه ایرانی از ایران مهاجرت کرده‌اند که اغلب از المپیادهای علمی و جزو افراد برتر کنکور یا دانشگاه‌ها بوده‌اند. آمار نشان می‌دهد ۲۵٪ از ایرانیان تحصیل کرده در کشورهای توسعه‌یافته زندگی می‌کنند و از این تعداد ۴۰٪ را دختران و زنان تشکیل می‌دهند. در این راستا نخست وزیر کانادا با صراحت اعلام می‌کند دولت ایران ما را ۲۵ سال پیشرفت داد؛ چرا که زمینه مهاجرت هزاران متخصص ایرانی به این کشور را فراهم کرد (www.khabaronline.ir). محزون، مدیرکل دفتر آمار و اطلاعات جمعیتی و مهاجرت سازمان ثبت‌احوال در سال ۱۳۸۹ آماری از روند کاهش ازدواج می‌دهد. او می‌گوید میانگین سن ازدواج مردان ۳۱ و زنان ۲۷ سال است. این آمار نشان می‌دهد که ۵ میلیون و ۶۷۰ هزار زن در سن متعارف ازدواج قرار دارند که ازدواج نکرده‌اند و ۲ میلیون و ۱۷ هزار نفر از ایشان زنان دارای تحصیلات عالی هستند (www.mehrkhane.com).

حال که با کلیت ساختارهای اجتماعی حاکم در زمان تکوین اثر آشنا شدیم به ارزیابی دلالت‌های داستان مرعشی در ابعاد مختلف سیاسی، اجتماعی، اقتصادی می‌پردازیم. با بررسی بسیار کوتاه و مختصر از جامعه سیاسی ایران در سال ۱۳۸۸ می‌توان توجیه مناسبی برای تصمیم و رفتار میثاق پیدا کرد که شخصیتی قابل تأمل در این داستان است؛ «میثاقی» که برخلاف معنای نامش، پیمان می‌شکند و همسرش را تنها رها می‌کند. میثاق که علاوه بر تکیه‌گاه همسر بودن، تکیه‌گاه دوستان او نیز بود در راه رسیدن به هدف شخصی خود همه دلبستگیها و وابستگیها را رها می‌کند و از ایران می‌رود.

«شبانہ: میثاق میثاق مہربان چہ قدر دلم برایش تنگ شدہ ... اگر بود می توانستم بپرسم امروز با ارسال بروم بیرون یا نہ. بپرسم اصلاً باید با او چہ کنم» (مرعشی، ۱۳۹۳: ۴۶).

«روجا: کاش میثاق بود. کاش دستش را می گذاشت روی شانہام و می گفت نگران نباش. کاش می شد بنشینیم خانہ لیلا و حرف بزنیم» (ہمان: ۵۰/ همان: ۴۸) از سوی دیگر مرعشی سعی کردہ است مشکلات اقتصادی جامعہ را بسیار نرم و پنهان در رمان خود بہ نمایش بگذارد. او در داستان بہ مشکلات تأمین معاش، فاصلہ زیاد سطح درآمد افراد و سطح پایین درآمد برای تحصیل کردگان اشارہ می کند. «امیر: درباره بخش مالی کار ہم بہتر است اول صحبت کنم. ششصد و پنجاہ ہزار تومان برای خبرنگارہا در نظر گرفتہ شدہ. زیاد نیست؛ اما سعی می کنیم بموقع پرداخت کنیم» (ہمان، ۱۳۹۳: ۳۱).

روجا: کمی کہ صمیمی می شویم دور و برش را نگاہ می کند، بعد آرام می گوید چہار میلیون تومان بہ یک وکیل دادہ تا برایش پذیرش بگیرد ... هنوز حواسم پیش آن چہار میلیون تومانی است کہ بہ وکیل دادہ. چہار میلیون تومان چند تا ہشتاد ہزار تومان می شود؟ پنجاہ تا؛ یعنی مثلاً پنج تا شاگرد جدید، ہر کدام دہ جلسہ. یا مثلاً چہار ماہ کار توی شرکت، از ہشت صبح تا پنج بعداز ظہر (ہمان: ۹۴).

مقولہ بعدی و در واقع مهم ترین گفتمان این رمان، «مہاجرت» است. ذہن نویسنده کاملاً بہ این موضوع معطوف است. مرعشی از نزدیک با مقولہ مہاجرت دست و پنجاہ نرم کردہ است. او برای ادامہ تحصیل در رشتہ موسیقی، کہ علاقہ اول و آخر او در زندگی است از فرانسہ پذیرش و کمک ہزینہ تحصیلی می گیرد؛ اما ویزای او رد می شود و موفق بہ سفر نمی شود (<http://51na.net>)؛ با این حال، ذہن نویسنده چنان تحت تأثیر مہاجرت است کہ گویی فراموش کردہ است در تقویم شمسی، پاییز، فصل آخر سال نیست. جلد کتاب با نمایی از برج ایفل و عنوان «پاییز فصل آخر سال است»، ہمہ بر این دلالت دارد کہ ذہن نویسنده کاملاً بہ مہاجرت معطوف است و بہ ہمین دلیل، گفتمان مہاجرت، گفتمان غالب رمان شدہ است. ارشاد در این رابطہ می گوید: «ساختارگرایی، قانون توجہ خود را بر شرایطی متمرکز می کند کہ ظہور معنا را ممکن می سازد. در نتیجہ بہ خود معنا توجہ ندارد؛ بلکہ می کوشد ساختارہایی را ترسیم کند کہ حاملان واقعی معنا ہستند» (ارشاد، ۱۳۹۱: ۱۴۱).

_____ نقد جامعه‌شناسی رمان «پاییز فصل آخر سال است» با رویکرد ساختارگرایی نکوینی

یکی دیگر از دلالت‌های داستانی مرعشی سی‌سالگی و تجرد سه شخصیت اصلی رمان است. مرعشی، که کارگزار طبقه دختران تحصیل‌کرده اواخر دهه ۸۰ است به واسطه شخصیت‌های داستانی که از واقعیت گرفته شده، این هم‌ارزی ساختاری بین اثر ادبی و اجتماع زمان تکوین اثر را نشان داده است. در میان تمام موضوعاتی که مرعشی در رمان خود به آن پرداخته است، مضمون تنهایی همچون خطی واصل عمل می‌کند و مسائل رمان را به هم پیوند می‌زند. می‌توان گفت سه راوی هر کدام به‌نوعی با تنه‌ایشان رویارو هستند و به شیوه خود می‌کوشند از آن بگریزند. واژه تنهایی با بسامد زیادی در رمان به چشم می‌خورد. تکرار بیش از ۴۵ بار این واژه در داستان نشان می‌دهد که تنهایی به‌عنوان یکی از مشکلات دنیای مدرن توانسته است هم‌ارزی خود را با ساختار اثر حفظ کند.

۸. نتیجه‌گیری

در این جستار با توصیف و تعریف جهان واقعی (ایران) در دوره‌ای مشخص از تاریخ معاصر (اواخر دهه ۸۰ ه. ش) و ذکر پاره‌ای از مقولات برجسته آن زمان و نیز بیان رابطه و بازتاب آن مقولات در رمان به مقایسه الگوی ساختاری رمان «پاییز فصل آخر سال است» با ساختار اجتماعی ایران پرداخته شد.

با مقایسه الگوی ساختاری این رمان و شرایط عینی جامعه در زمان تکوین اثر به پاسخ پرسش نخست پژوهش دست یافتیم؛ به این صورت که نویسنده در این رمان به توصیف مستقیم محیط اجتماعی نپرداخته؛ بلکه با توصیف برش کوتاهی از زندگی سه شخصیت از طبقه متوسط جامعه بازتابی از طبقه اجتماعی را نشان داده و فضای اجتماعی را در آینه فضای داستان منعکس کرده است. با توجه به ویژگیهای فرمی و محتوایی این رمان، می‌توان آن را ساخت معناداری دانست که از انسجام برخوردار است و میان این اثر ادبی با ساختار اجتماعی و اقتصادی جامعه در زمان تکوین آن، که مصادف با حوادث سیاسی- اجتماعی سال ۸۸ است، هم‌ارزی ساختاری در حد زیادی وجود دارد. از جمله بررسی ساختار این رمان نشان داد که به‌کارگیری راوی اول شخص و استفاده از زبان توصیفی در نشان دادن احساسات و کشمکش‌های درونی شخصیت‌ها مؤثر افتاده است. در شیوه روایت‌پردازی نیز این پیوند را می‌توان دریافت؛ روایت‌های پریشان با فلاش‌بک‌های پی‌درپی از پریشان احوالی شخصیت‌های داستان

حکایت دارد که هریک درگیر مشکلی و مردد در تصمیمی هستند. مرعشی با تصویر کردن آشفتگی ذهنی و بلا تکلیفی شخصیت‌های رمان و گذشته‌نگریهای پی‌درپی آنان، بخوبی توانسته‌است جامعه متشنج سال ۸۸ را به تصویر بکشد.

براساس پارادایمهای نقد تکوینی در حوزه معرفت‌شناسی «ارتباط فهم‌پذیر بین اجزای کلیت ساختاری معنادار اثر ادبی و هماهنگی و انسجام بین اجزا و مفاهیم و مقوله‌های عاطفی و ادراکی تشکیل‌دهنده اثر ادبی» وجود دارد. این هماهنگی و ارتباط معنادار در اجزای رمان مورد بررسی قابل تشخیص است؛ از جمله، نام شخصیت‌های داستان است که هر سه یادآور شب است؛ شبی که چون رنگ خاکستری جاری در کتاب، نشان از ترس، تاریکی، نام و نگرانی دارد. همان ترس و تردیدی که بر فضای رمان مسلط است و نشان می‌دهد که جهان اثر در رمان مورد بحث تا چه اندازه با اجتماع روزگار تکوین آن همخوانی و هم‌ارزی دارد. همچنین انتخاب گفتمان مهاجرت به‌عنوان گفتمان کلیدی و محوری رمان، که دغدغه اصلی شخصیت‌های داستان است در واقع بازتاب مقوله اجتماعی در همان بازه زمانی است؛ مقوله‌ای که مشکلات شغلی، عاطفی، اجتماعی و اقتصادی فراوانی برای نسل جوان در دو دهه اخیر به‌وجود آورده است.

در پاسخ به پرسش دیگر این پژوهش، یعنی چگونگی بازتاب جهان‌نگری نویسنده در اثر ادبی، می‌توان گفت ردپای نویسنده، که خود عضوی از همان گروهی است که نمایندگی آن را دارد در رمان آشکار است و همین امر، رمان را به اثری واقع‌گرا مبدل ساخته و آگاهی نویسنده را از آنچه ساخته و پرداخته است، نشان می‌دهد. در این رمان، مرعشی کارگزار جامعه زنان تحصیل‌کرده و تجددگرایی است که در این طبقه، افراد درگیر مشکل به دنیای فردی خویش پناه بسته‌اند و در مبارزه‌ای همیشگی با ترسها، تردیدها و وابستگیها و ریشه‌ها دست‌وپنجه نرم می‌کنند. گویی نویسنده سه شخصیت زن داستان خود را براساس زندگی خویش ساخته و پرداخته‌است؛ سه زن داستان مرعشی بخشهایی از تمامیت زن در جامعه واقعی بستر رمان هستند. زنانی که انتخاب نمی‌کنند؛ بلکه به موقعیتی تن می‌دهند که آنان را انتخاب می‌کند. زنانی که به دلیل شکل تربیتشان در جامعه مردسالار همواره تسلیم شرایط و نالان از اوضاع هستند؛

_____ نقد جامعه‌شناسی رمان «پاییز فصل آخر سال است» با رویکرد ساختارگرایی تکوینی

دنیایی که به بسیاری از دختران همزمان مرعشی همین چهره را می‌نماید. بنابراین تعلق فرد به هر گروه اجتماعی، بازتابهایی در اندیشه، عاطفه و رفتار او دارد. در این رمان، مرعشی نماینده زنان تحصیل کرده و تجددگرای متأخر ایرانی است؛ زنانی که در کشاکشی سخت بین آنچه هستند و آنچه می‌خواهند باشند، دست‌وپنجه نرم می‌کنند. مرعشی با خلق شخصیت‌های جدا از زن، موفق شده است از نگاه کلیشه‌ای فاصله بگیرد. در داستان او با شخصیت‌های کاملاً سفید یا کاملاً سیاه روبه‌رو نیستیم؛ بلکه ساختاری از زنان واقعی جامعه به نمایش گذاشته شده است.

پی‌نوشتها

الف) کتابها

ارشاد، فرهنگ (۱۳۹۱) کدوکاوی در جامعه‌شناسی ادبیات، تهران: نشر آگه؛ مصباحی‌پور ایرانیان، جمشید (۱۳۵۸) واقعیت اجتماعی و جهان داستان (جامعه‌شناسی هنر و ادبیات)، تهران: انتشارات امیرکبیر؛ عسگری حسنکلو، عسگر (۱۳۸۷) نقد اجتماعی رمان معاصر فارسی، تهران: نشر فرزانه روز.

ب) مقالات

حسام، فرحناز (۱۳۸۳) جامعه‌شناسی رمان لوسین گلدمن، کتاب ماه علوم اجتماعی، ش ۷۸، ص ۲۵ - ۲۹؛ عسگری حسنکلو، عسگر (۱۳۸۶) سیر نظریه‌های نقد جامعه‌شناختی ادبیات، ادب‌پژوهی، ش چهارم، ص ۴۳ - ۶۴؛ اسداللهی، الله‌شکر (۱۳۸۶) روش نقد تکوینی در ادبیات، پژوهشنامه فرهنگستان هنر، ش ۷، ص ۶۲ - ۹۲؛ رزاق‌پور، مرتضی (۱۳۸۷) نقد جامعه‌شناختی تهران مخوف. متن پژوهی ادبی، ش ۳۵، ص ۲۷ - ۵۳؛ افشاری و دیگران (۱۳۹۷) نقد کاربست ساختارگرایی تکوینی گلدمن بر رمان‌های فارسی. نقد و نظریه ادبی. س ۳. دوره اول: ص ۵ - ۱۹؛ فاضلی، فیروز؛ کریم‌پور؛ نسرین (۱۳۸۹). جامعه‌شناسی ادبیات شاخه‌ها و روش‌ها. کتاب ماه ادبیات. ش ۴۵؛ فاضلی، مه‌بود (۱۳۹۷) نقد جامعه‌شناسی رمان پنجشنبه فیروزه ای با رویکرد ساختارگرایی تکوینی لوسین گلدمن، همایش ملی ادبیات معاصر ایران، شیراز؛ فاضلی، مه‌بود و فاطمه میرزایی (۱۳۹۸) نقد جامعه‌شناختی رمان زمستان ۶۲ اسماعیل فصیح با رویکرد نقد تکوینی، متن‌پژوهی ادبی، انتشار آنلاین از تاریخ ۸ اردیبهشت ۹۸؛ فرضی، حمیدرضا؛ قبادی سامیان، پریرسا (۱۳۹۲). بررسی رمان دختر رعیت محمود اعتمادزاده بر اساس دیدگاه ساختارگرایی تکوینی لوسین گلدمن. بهارستان سخن. دوره ۹. ش ۲۱

ج) پایان‌نامه‌ها

ابراهیمی پنجکی، فرشته (۱۳۹۶). نقد تکوینی آثار محبوبه میرقدیری. استاد راهنما مه‌بود فاضلی: دانشگاه الزهراء؛ اسکندری، مریم (۱۳۹۴). بررسی جامعه‌شناختی آثار منصور یاقوتی (رمان‌های دهقانان، چراغی بر فراز مادیان کوه و زیر آفتاب) بر اساس نقد تکوینی. استاد راهنما: مهین پناهی، دانشگاه الزهراء؛ ایزانلو، امید (۱۳۹۳). تحلیل و نقد جامعه‌شناختی داستان‌های جلال آل احمد و نجیب محفوظ،

استاد راهنما: حسن عبداللّهی، دانشگاه فردوسی مشهد؛ شهبازی، آرزو (۱۳۹۳) *نقد جامعه‌شناختی رمان همسایه‌های احمد محمود*، استاد راهنما، مریم حسینی، دانشگاه الزهراء؛ شیرزاده، نسرين (۱۳۹۶). *تحلیل جامعه‌شناختی رمان سهم من با تکیه بر نظریات لوسین گلدمن*. استاد راهنما شروین خسته دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز، میرزایی، فاطمه (۱۳۹۴). *نقد جامعه‌شناختی رمان (زمستان ۶۲) اثر اسماعیل فصیح بر اساس نقد تکوینی*. استاد راهنما مهیود فاضلی، دانشگاه الزهراء.

فهرست منابع

- ارشاد، فرهنگ؛ (۱۳۹۱) *کندوکاوی در جامعه‌شناسی ادبیات*؛ تهران: نشر آگاه.
- ایوتادیه، ژان؛ (۱۳۷۷) *جامعه‌شناسی ادبیات و بنیان‌گذاران آن*؛ گزیده و ترجمه محمدجعفر پوینده، تهران: نشر چشمه.
- تسلیمی، علی؛ (۱۳۸۸) *نقد ادبی (نظریه‌ها و کاربرد آن‌ها در ادبیات فارسی)*؛ تهران: چاپ اختر.
- زرافا، میشل؛ (۱۳۸۶) *جامعه‌شناسی ادبیات داستانی: رمان و واقعیت اجتماعی*؛ ترجمه نسرين پروینی، تهران: نشر سخن.
- شمیسا، سیروس؛ (۱۳۸۶) *سیر غزل در شعر فارسی*؛ تهران: نشر فردوس.
- شوکینگ، لوین ل؛ (۱۳۷۳) *جامعه‌شناسی ذوق ادبی*؛ ترجمه فریدون بدره‌ای، تهران: نشر توس.
- کوثری، مسعود؛ (۱۳۷۹) *تأملاتی در جامعه‌شناسی ادبیات*؛ تهران: مرکز بازشناسی اسلام و ایران.
- کهنمویی‌پور، ژاله؛ (۱۳۸۹) *نقد جامعه‌شناختی و لوسین گلدمن*؛ تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- گلدمن، لوسین؛ (۱۳۷۱) *جامعه‌شناسی ادبیات: دفاع از جامعه‌شناسی رمان*؛ ترجمه محمدجعفر پوینده، تهران: نشر هوش و ابتکار.
- گلدمن، لوسین؛ (۱۳۷۶) *جامعه، فرهنگ و ادبیات*؛ گزیده و ترجمه محمدجعفر پوینده، تهران: نشر چشمه.
- گلدمن، لوسین؛ (۱۳۷۷) *درآمدی بر جامعه‌شناسی ادبیات*؛ ترجمه محمدجعفر پوینده، تهران: نشر چشمه.
- مرعشی، نسیم؛ (۱۳۹۳) *پاییز فصل آخر سال است*؛ تهران: نشر چشمه.
- مصباحی‌پور ایرانیان، جمشید؛ (۱۳۵۸) *واقعیت‌های اجتماعی و جهان داستان*؛ تهران: نشر امیرکبیر.
- میرصادقی، جمال و میمنت؛ (۱۳۷۷) *واژه‌نامه هنر داستان‌نویسی*؛ تهران: نشر کتاب مهناز.

_____ نقد جامعه‌شناسی رمان «پاییز فصل آخر سال است» با رویکرد ساختارگرایی تکوینی

ولی پور هفشجانی، شهناز؛ (۱۳۸۷) لوسین گلدمن و ساخت‌گرایی تکوینی؛ *مجله دانشکده علوم انسانی دانشگاه سمنان*، سال ۷، ش ۲۵، ص ۱۲۹-۱۴۲.

منابع اینترنتی

www.farheekhtegan.ir	date: 1395/04/15
www.hamseda.ir	date: 1395/04/15
www.khabaronline.ir	date: 1395/04/15
www.mehrkhane.com	date: 1395/04/15
www.nojavanha.com	date: 1395/04/15
http://fararu.com	date: 1395/04/15
http://kalame.com	date: 1395/04/15
http://51na.net	date: 1395/04/15

